

Menningarmiðstöð Hornafjarðar

**Deiliskráning innan fyrirhugaðs framkvæmdasvæðis
í landi Svínafells í Öræfum, Sveitarfélaginu Hornafirði**

HÁLSASKER

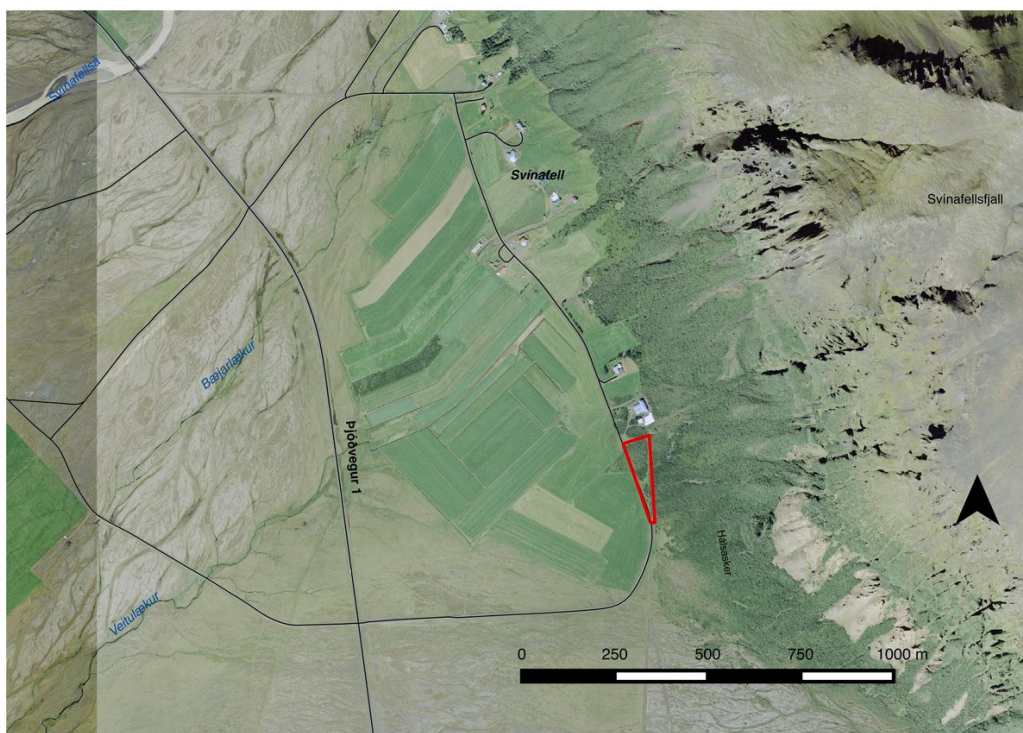
Fornleifaskráning 2017

Sigríður G Björgvinsdóttir
Vala Garðarsdóttir

Júní 2017

Efnisyfirlit

INNGANGUR.....	1
FORNLEIFASKRÁNING, LÖGGJÖF OG STAÐLAR	2
SVÍNAFELL Í ÖRÆFUM.....	3
FRAMKVÆMDASVÆÐIÐ OG SKRÁÐAR MINJAR	4
NIÐURSTAÐA.....	6
HEIMILDIR.....	7

Mynd 1. Svínafell í Öræfum, Sveitarfélaginu Hornafirði. Uppdráttur af fyrirhuguðu framkvæmdasvæði við Hálsasker. Rauður rammi afmarkar úttektarsvæðið, varpað á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Inngangur

Vegna fyrirhugaðra byggingaframkvæmda við Hálsasker í landi Svínafells í Öræfum, Sveitarfélaginu Hornafirði, var framkvæmdasvæðið tekið út með tilliti til fornminja eins og lög gera ráð fyrir.¹ Hér er því ekki um fullnaðar fornleifaskráningu að ræða. Framkvæmdarsvæðið tekur yfir landskíka í svonefndu Hálsaskeri, sem er stórt svæði austan og neðan við Goðagilsskriðu undir Svínafellsfjalli (sjá uppdrátt á mynd 1, úttektarsvæði afmarkast af rauðum ramma). Í örnefnaskrá fyrir Svínafell segir: „Hálsasker nær austur að Virkisárárum og upp undir fjallið, efri hluti þess er kjarri vaxinn, en vestri hluti þess neðan vegar er tún.“²

Farið var á vettvang 7. júní 2017, úttektarsvæðið gengið kerfisbundið og leitað eftir þekktum sem og óþekktum minjum. Sjáanlegar minjar voru staðsettar nákvæmlega með Trimble GeoXH stöð (gps-gagnatæki) og ljósmyndaðar. Skráning, úrvinnsla og skýrslugerð var framkvæmt af Sigríði G. Björgvinsdóttur náttúrulandfræðingi hjá Menningarmiðstöð Hornafjarðar, Vala Garðarsdóttir fornleifafræðingur las handrit yfir.

¹ Lög um menningarminjar nr. 80/2012

² Þorsteinn Jóhannsson, Ö-skr- Svínafell-3.

Fornleifaskráning, löggjöf og staðlar

Í 3. grein laga um menningarminjar (nr.80 29. júní 2012) eru fornminjar skilgreindar eftirfarandi:

„Fornminjar samkvæmt lögum þessum eru annars vegar forngripir og hins vegar fornleifar.

Forngripir eru lausamunir 100 ára og eldri sem menn hafa notað eða mannaverk eru á og fundist hafa í eða á jörðu eða jökli, í vatni eða sjó. Skip og bátar frá því fyrir 1950 teljast til forngripa. Til forngripa teljast einnig leifar af líkómum manna og hræjum dýra sem finnast í fornleifum, svo sem fornum haugum, dysjum og leiðum.

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skróðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bóllum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.“

Geta má þess að helgunarlína friðaðra minja er 15 m en 100 m er varðar friðlýstar minjar, samkvæmt ofangreindum lögum um menningarminjar.

Skráning á minjum í þessari skýrslu er stöðluð samkvæmt skráningarkerfi Menningarmiðstöðvar Hornafjarðar og stöðlum frá Minjastofnun Íslands (MÍ).

Skráningarformið er á þessa vegu:

Auðkennisnúmer – staðsetning – sérheiti – tegund – hlutverk – aldur – friðlýsing – ástand – hættumat – stærð – lýsing.

Auðkennisnúmer: verkefnanúmer (úthlutað af Minjastofnun Íslands) – númer fornleifar :001 (hlaupandi númer innan verkefnis frá 001). Dæmi: 1800:001.

Staðsetning fornleifa er gefin upp með hnitum í hnitakerfi ÍSNET93.

Tegund og hlutverk: Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Dæmi: tóft; fjárhús.

Aldur er skráður frá og til fyrir tímabili notkunar. Skráð er ef fornleif hefur notið friðlýsingar og þá hvenær. Ástand minja metið út frá flokkun MÍ um sýnileika. Hættumat og orsök byggist á hvort fornleif muni verða fyrir raski í framtíð af náttúrulegum eða manna völdum. Stærð er skráð í mestri lengd og breidd í metrum. Í lýsingu er minjum lýst í útliti og ástandi.

Svínafell í Öræfum

Byggðasaga Austur-Skaftafellssýslu segir jarðamörk Svínafells liggja að Sandfellslandi í austri; „...úr Rauðakambi í lækjarfarveg í miðjum Markhól (Réttarfalljökli), þaðan sjónhending í vörðu milli Hrakdeildarhóla, svo er stefnan vestan við Eyrartagl.“³ „... að vestan liggja mörkin um Nesið [Freysnes]“, við jarðamörk Skaftafells.⁴ Fjalllendi Svínafells er mikið og bratt og vel gróið. Framburður Svínafellsár og Virkisár hafa myndað undirlendi jarðarinnar og hefur það nú víðast vel gróið.

Svínafell á langa búsetusögu sem nær allt aftur til landnámstíðar þó er þess ekki getið sem landnmámsjarðar.⁵ Jörðin liggur innan landnáms Þorgerðar er nam Ingólfshöfðahverfið og fyrstir manna til búsetu í Svínafelli eru taldir sonarsonur Þorgerðar, Þórður Freysgoði og Flosi Þórðarson sonur hans. Svínafell var höfuðból sveitarinnar fram á 13. öld, jafnvel fram að Öræfajökulsgosinu 1362 og margir höfðingjar komið þaðan.⁶ Kirkja var vígð að Svínafelli seint á 12. öld en óvíst er hve lengi kirkjuhaldið stóð yfir á jörðinni.⁷

Í jarðarbók Ísleifs Einarssonar segir um jörðina: „*Svínafell. Bónða eign. Jarðar dýrleiki viij hdr. Landsk. 1 hdr. 20 áln. Kúg. iij. Afréttur er jörðinni eignaður í Eystrafjalli fyrir sunnan Skeiðarársand, óbrúkandi vegna vegaleingdar. Skógar ítak*

³ Sigurður Björnsson, 1976, bls. 72

⁴ Sigurður Björnsson, 1976, bls. 75

⁵ Landnáma, 84. kafli

⁶ Sigurður Björnsson, 1976, bls. 76

⁷ Sigurður Björnsson, 1976, bls. 76

*til brenniviðar er jörðunni eignað í Skaptafellsskógi.*⁸ Samkvæmt jarðabók frá 1861 er dýrleiki jarðarinnar komið í 16,2 hundruð.⁹

Bændur í Svínafelli hafa yfirleitt átt sínar jarðir sjálfir og ábúendur hafa aldrei verið færri en tveir. Talið er að fram undir 1800 hafi verið einbýli á Svínafelli þó svo fleiri en einn ábúandi hafi búið þar.¹⁰ Um 1830 var jörðinni formlega skipt upp milli Austurbæjar og Vesturbæjar.¹¹ Árið 1858 er býlið Breiðatorfa skipt út úr Vesturbæjarlandi og Bölti úr landi Austurbæjar 1863. Að auki var búið í Stekkatúni á árunum 1895-1909. Bæirnir stóðu áður fyrr ofar í brekkunum suðvestan undir Svínafelli, með aðal túnin skorin af misstórum lækjum og giljum. Á sléttlendinu fyrir framan brekkurnar hefur á seinni tímum farið fram túnaræktun eftir að ágangur Svínafellsár minnkaði á undirlendið.¹² Frá 1800 og fram á miðja 20. öld hafa að meðaltali búið um 33 manns á Svínafelli.¹³

Framkvæmdasvæðið og skráðar minjar

Framkvæmdasvæðið er 115 x 50 m að stærð og er það kjarri vaxið að mestu leyti (sjá myndir 2 og 3). Erfitt reyndist að ganga svæðið nákvæmlega sökum þétt gróðurs en engar þekktar minjar eru skráðar né voru sjáanlegar innan framkvæmdasvæðisins.

Tæplega 100 m suðaustan við enda framkvæmdasvæðis er hleðsla af garði, svonefndum Hálsaskersgarði (sjá punkt **1871:001** á mynd 3). Í örnefnaskrá fyrir Svínafell segir að hér sé um gamlan vörslugarð að ræða sem náði frá vegi og upp að fjalli. Náði

garðurinn áður niður með túnum og tengdist *Veitugarði* sem hlaðinn var kringum *Veitu*, slægjaland vestan Hálsaskers neðan vegar. Veita var mýrlendi en er nú framræst tún.¹⁴ Punkturinn á mynd 3 sýnir hvar garðurinn endar til suðurs en svört punktalínan sýnir stefnu hans til fjalls. Að þessu sinni var vörslugarðinum ekki fylgt til fjalls með gps tæki en látið nægja að taka

Mynd 2. Framkvæmdasvæðið við Hálsasker austan Goðagilsskriðu, horft til norðurs. Svæðið er kjarri vaxið og vel gróið. Ljós. SGB, júní 2017.

⁸ Jarðabók Ísleifs Einarsson, 1918-1920, bls 37

⁹ Ný jarðabók fyrir Ísland, 1861, bls. 6

¹⁰ Sigurður Björnsson, 1976, bls. 78

¹¹ Sigurður Björnsson, 1976, bls. 78

¹² Sigurður Björnsson, 1976, bls. 79

¹³ Sigurður Björnsson, 1976, bls. 143

¹⁴ Þorsteinn Jóhannsson, Ö-skr- Svínafell-3-4.

staðsetningarpunkt á syðsta og neðsta enda hans. Uppmæling á Hálsaskersgarði mun eiga sér stað í nýju verkefni.

Mynd 3. Myndkort af framkvæmdasvæðinu við Hálsasker í landi Svínafells. Rauði punkturinn sýnir syðsta og neðsta enda Hálsaskersgarðs og afstöðu hans til framkvæmdasvæðisins. Varpað á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Auðkennisnúmer: 1871:001

Staðsetning: A 605504.954 – N 387250.073

Sérheiti: Hálsaskersgarður

Tegund: garðlag

Hlutverk: vörslugarður

Aldur frá: 800

Aldur til: 1950

Friðlýst: nei

Ástand: vel greinanlegar minjar

Hætta: engin hætta

Vegghæð frá: 0,5 m

Vegghæð til: 0,6 m

Vegjabreidd: 1,5 m

Mynd 4. Hálsaskersgarður (1871:001). Rauð ör vísar á garðinn í kjarrinu. Ljósm. SGB, júní 2017.

Niðurstaða

Í jósi sögu Svínafells og langrar búsetu sem nær allt aftur til landnámstíðar, er ekki hægt að útiloka að minjar leynist undir sverði þótt heimildir gefi það ekki til kynna.

Þar sem engar minjar eru sjáanlegar innan framkvæmdasvæðisins og fjarlægð þess frá enda vörslugarðsins í Hálsaskeri ætti garðinum ekki að stafa hætta af fyrirhuguðum framkvæmdum.

Heimildir

Jón Þorkelsson, 1918-1920. *Jarðabók Ísleifs sýslumanns Einarssonar um Austur-Skaftafellssýslu, er hann gerði 1708 og 1709 í umboði Árna Magnússonar*. Blanda 1. bindi 1918-1920, 1-3. Hefti, bls. 1-38.

Landnáma, 84. kafli. Sótt 15. 06.2017 á
<https://www.snerpa.is/net/snorri/landnama.htm>

Loftmyndir ehf. Loftmyndagrunnur af Sveitarfélaginu Hornafirði.

Lög um menningarminjar, nr. 80 2012. Sótt 15.06.2017 á
<http://www.althingi.is/altext/stjt/2012.080.html>

Ný jarðabók fyrir Ísland, 1861.

Sigurður Björnsson, 1976. Örnefi. *Byggðasaga Austur-Skaftafellssýslu, III. bindi* (bls. 11-148). Reykjavík: Bókaútgáfa Guðjóns Ó. Guðjónssonar.

Þorsteinn Jóhannsson, 1973. *Örnefnaskrá* - Svínafell. Örnefnastofnun Árna Magnússonar.

.